ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ئۇيغۇر ئاكادېمىيسى
كۈچ ـ قۇۋۋەت بىلىمدىندۇر، سائادەت ئىلىمدىندۇر.
Güç - Kuvvet Bilimdendir, Saadet İlimdendir.

داستان – مىللىي بايلىق

يوللىغۇچى: ئاكادېمىيە يوللانغان ۋاقتى: 2018- يىل 06- ئىيۇن ئورنى: مەدەنىيەت بوستانى

ULY gha aylandurup körüsh USY gha aylandurup körüsh UEY gha aylandurup körüsh

يۈسۈپجان ياسىن

داستان – خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئىچىدە ئەڭ دىققەتنى تارتىدىغان بىر تۈر. ئۇ ئۆزى مەنسۇپ بولغان مىللەتنىڭ پۈتكۈل مەۋجۇتلىقىنىڭ، تەپەككۇر، دۇنيا قاراش، ئېتىقاد، پەزىلەت ۋە مىللىي قەھرىمانلىق كۆرەشلىرىنىڭ ئۆزۈن شې'ئىرىي ھېكايىلىرىدىن ئىبارەت.

لېكىن، ھەممىلا مىللەتنىڭ داستانغا ئىگە بولۇشى ناتايىن.

بىر مىللەتتە داستاننىڭ مەيدانغا كىلىشى ئۈچۈن ئاشۇ مىللەت ئىنسانىنىڭ ئىدراكلىرىنى ئەڭ ياخشى قوزغىتىدىغان ئەڭ قەدىمكى ۋە ئەڭ ئېپتىدا'ئىي دەۋرلەرنى باشتىن ئۆتكۈزگەن بولۇشى، بولۇپمۇ شۇ مىللەتنىڭ تارىخدا خەلقنىڭ ھاياتى ۋە خاتىرىسىدە نەچچە ئەۋلاد ئۇنتۇلماي كەلگەن چوڭ ئۇرۇشلار، ئىستىلا ھەربىكەتلىرى، مىللىي توقۇنۇشلار، كۆچۈشلەر ۋە تەبى'ئىي ئاپەتلەرگە ئوخشاش ئالاھىدە ۋەقەلەر مەيدانغا كەلگەن بولۇشى كېرەك. مانا شۇنداق ۋەقەلەرنىڭ تەسىرى بىلەن شەخسلەردە ئاستا — ئاستا ئورتاق پوزىتسىيە ھاسىل بولىدۇ ۋە ۋاقىتنىڭ ئۆتىشى بىلەن مىللەتلىك خاراكتېرنى يارىتىپ، دەۋرداشلىرى ئارىسىدا ئالاھىدە ئورۇنغا ئېرىشىدۇ.

مۇشۇ نوقتىدىن قارىغاندا، مىللىي داستانغا ئىگە بولمىغان مىللەتلەرنىڭ مەدەنىي قىممەتلىرى ۋە تارىخىي بايلىقلىرى قىس بولىدۇ. بۇنداق مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدىن ئورۇن ئېلىشى قىيىنغا توختايدۇ. ھەقىقەتەن، بۇ بوشلۇقنى ھىس قىلغان بەزى مىللەتلەر «سۇنئىي داستانلار» يارىتىش ئارقىلىق داستان ئەدەبىياتىغا قەدەم قويغان. بىر مۇنچە مىللەتلەر قەدىمكى يۇنان، لاتىن ۋە شەرق مىللەتلىرىنىڭ داستانلىرىدىن ئۆلھام ئېلىشنىڭ لازىملىغىنى ھىس قىلىپ يەتكەن.

ئۇيغۇر تارىخى قەھرىمانلىق بىلەن باشلىنىپ، يەنە قەھرىمانلىق بىلەن داۋاملاشقىنىدەك، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىمۇ داستان بىلەن باشلىنىپ، يەنە داستان بىلەن تەرەققىي قىلغان. ئەمەلىيەتتىمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ ھەقىقىي روھى ۋە ئۇيغۇر تارىخىنىڭ سىرى دەل داستانلىرىمىزغا يوشۇرۇنغان.

داستان مىللەتنىڭ ھاياتىنى يېڭىدىن يارىتىش، مىللىي مەدەنىيەتنى يۈكسەلدۈرۈش ۋە مىللىي شان – شەرەپ قازىنىشنىڭ مەنبەسىدۇر. ئەمەلىيەتتىمۇ داستانلارنى تەتقىق قىلىپ كۆرسەكلا، ئۇنىڭ ھەقىقەتەن بىر خىل كۈچ – قۇۋۋەت ۋە مىللىي بايلىق ئىكەنلىكىنى چۈشىنىمىز.

داستان بىر مىللەتنىڭ ئورتاق ئىجادىيىتى بولۇپ، داستاننىڭ ئاپتورى دەل مىللەتنىڭ ئۆزىدۇر. داستان مىللەتنىڭ ئورتاق تەپەككۇرىنىڭ مەھسۇلى بولغاچقا، ئۇ مىللەتنىڭ ئورتاق ئىجتىما'ئىي زوقىنىڭ سۈزگۈچىدىن ئېتىدۇ. شۇڭا، داستاندا مىللەتنىڭ ھاياتلىق قارىشى ۋە مىللىي پەلسەپىسى ھەقىقىي ئەكس ئېتىدۇ.

«ئوغۇزنامە» دىكى: «مەن ئۇيغۇرلارنىڭ خاقانىمەن، مەن پۈتۈن جاھانغا خاقان بولۇشۇم كېرەك» (1) دېگەن مىسرالاردىن ئۇيغۇر تەپەككۇرىنىڭ ھوقۇق پەلسەپىسىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقانلىقىنى بىلىشكە بولىدۇ. داستان ئاساسەن ئۈزۈن شې'ئىرىي ئەسەر. ئۇنىڭ نەزىم ۋە نەسىر تۈرى ئارىلاشقانلىرى بەكلا ئاز ئۇچرايدۇ. نەسرىي شەكىلدىكى بەزى داستانلاردا پات – پات كۆزگە چېلىقىدىغان نەزمىي ئالاھىدىلىكلەرمۇ بۇ داستاننىڭ ئەسلىدە نەزمىي ھالەتتە ئېيتىلغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. شەكىل ۋە تۈر جەھەتتە داستاندا مىللىي زوق ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرىدۇ. ۋەزىن ۋە قافىيە قاتارلىق خۇسۇسىيەتلەر ئاشۇ داستاننى ياراتقان مىللەتنىڭ ئەنئەنىسىگە باغلىنىدۇ. مەسىلەن، يۇنان [illegible]لىرىدا ۋەزىن ئالاھىدە بولسىمۇ، لېكىن قافىيىگە ئانچە ئېتىبار بېرىلمىگەن.

[illegible]نامە» – ئاروز ۋەزىنىدە ۋە مەسنەۋىي شەكلىدە يېزىلغان.

فىن داستانى – «كالېۋالا» – تۆتلۈك شەكلىدە يېزىلغان ۋە «رونۇ» دەپ ئاتىلىدىغان خەلق ناخشىلىرىدىن مەيدانغا كەلگەن.
ئۇيغۇر داستانلىرىدا قاپىيىگە يۈكسەك دەرىجىدە ئەھمىيەت بېرىلگەن. شەكلى تۆتلۈك ۋە قوشاق تىپىنى ئاساس قىلغان.
دېمەك، داستان مىللەتنىڭ ساپ تۇيغۇسىنىڭ مەھسۇلىدىن ئىبارەت. شۇ ۋەجىدىن، داستاننىڭ مىللەتنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلىش كۈچى ئىنتايىن كۈچلۈك، مىللەتنىڭ روھىنى غىدىقلاش ۋە ئۇنى قوزغاشتىكى رولىمۇ ئىنتايىن زور بولىدۇ.
شۇبھىسىزكى، داستان مىللەتنىڭ ھاياتىنى مەزمۇن قىلىدۇ. شۇڭا، داستان مىللەتنىڭ مىللىي مەدەنىيەت قىممەتلىرىنىڭ بىر غەزىنىسى دەپ قارىلىدۇ. ھەتتا داستاننىڭ نىگىزلىك مەزمۇنىغا قوشۇلغان ئىلاۋىلەر ۋە مەدەنىيەت تەركىپلىرى ئۈستىدىكى تەتقىقاتلار بىزگە ئاشۇ مىللەتنىڭ تارىخىي خاراكتېرىنى، ئىرقىي ئالاھىدىلىكىنى، يۈكسەك ئىنسانىي تۇيغۇلىرىنى، قىسقىسى مىللەتنىڭ بىر پۈتۈن خاراكتېرىستىكىسىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.
مەسىلەن، يۇنانىنىڭ داستان قەھرىمانلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ماجىرالار، ھىيلە ۋە يالغانچىلىقلار، ئەسەبىي جىنسىي ئىستەكلەر، قىز بۇلاپ قېچىش، ئادەم ئۆلتۈرۈش ۋە ئوغۇرلۇقتا ئوخشاش جىنايەت ۋە ئەخلاقسىزلىقلار بىزگە قەدىمكى يۇنانلىقلارنىڭ خاراكتېر ۋە تەبىئەتنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.
ھالبۇكى ئۇيغۇر داستانلىرىدا بۇنىڭغا تۇپتىن ئوخشىمايدىغان بىر دۇنيانىڭ، ساغلام ۋە تەشكىللىك بىر ئىجتىمائىي ھاياتنىڭ ۋە يۈكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان ئەخلاق سىستېمىسىنىڭ ئىپادىلىرىنى كۆرەلەيمىز.
داستاننىڭ تىلى خەلقنىڭ ئاغزىدا تالاي ئەسىر تەكرار– تەكرار سىزلىنىپ تاۋلانغان ۋە سۈزۈلۈپ ئىپادىلەش ئىمكانىيىتى جەھەتتىن مۇكەممەللىككە ئىرىشكەن بىر تىلدۇر. بۇ ئېتىبارى بىلەن داستان تىلى ئۆزى مەنسۇپ تىلنىڭ ئەڭ گۈزەل ئۆرنەكىنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇ تىل كۆپىنچە قەھرىمانلىق سەرگۈزەشتىلىرىنى(ۋەقەلىرىنى) چۈشەندۈرگەنلىكى ئۈچۈنمۇ پەۋقۇلئىادە بىر جۈشقۇنلۇقنى ئىپادىلەيدۇ. قەھرىمانلار، تەبىئەت جىسىملىرى ۋە ھايۋانلار تەسۋىرلەنگەندە قوللىنىلغان سۈپەتلەر ۋە كەلتۈرگەن ئوخشىتىشلار يۈكسەك دەرىجىدە دىققەتنى تارتىدۇ.
مەسىلەن، «ئوغۇزنامە» دە مۇنداق تەسۋىرلەر بار: «بۇ ئوغۇلنىڭ يۈز – چىرايى كۆك ئىدى. ئاغزى چوغدەك قىزىل، كۆزلىرى ھال، چاچلىرى، قاشلىرى قارا ئىدى. ئۇ ھۆر پەرىدىنمۇ چىرايلىق ئىدى. ئۇنىڭ پۇتى بۇقا پۇتىدەك، بېلى بۆرە بېلىدەك، مۇرىسى قارا بۇلغۇن مۇرىسىدەك، كۆكسى ئېيىق كۆكسىدەك ئىدى ... بۇ يورۇقنىڭ ئىچىدە بىر قىز تەنھا ئولتۇرغان، ئۇ ساھىپجامال بىر قىز ئىدى. ئۇنىڭ پىشانىسىدە چوغدەك پاقىراق مېڭى بولۇپ، خۇددى تۆمۈر قوزۇقتا ئوخشايتتى ... تاڭ سۈزۈلگەندە ئوغۇزخاننىڭ چىدىرىغا كۆندەك بىر يورۇق چۈشتى. ئۇ يورۇق ئىچىدىن كۆك تۈكلۈك، كۆك يايىلىق چوڭ بىر ئەركەك بۆرە چىقتى. بۆرە ئوغۇز خاقانغا مۇنداق دېدى: ھەي ئوغۇز سەن ئۇرۇمغا ئەسكەر چىقارساڭ، مەن ئالدىڭلاردا يول باشلاپ ماڭىمەن.» (2)
دېمەك، داستان تىلىنىڭ پىشقان ئەڭ تاتلىق سۆزلىرىدىن ۋە مىللىي تەسەۋۋۇرنىڭ ئەڭ گۈزەل ئۇرنىكىدىن قۇرۇلغاچقا، خەلق پەقەت داستان ئارقىلىقلا ئۆزىنىڭ ئەدەبىي زوقىنى تولۇق قامدايدۇ.
ھەرقانداق بىر داستاننىڭ باغلىنىدىغان بىر جۈغراپىيىلىك مۇھىتى بولىدۇ. داستان تەسۋىرلىنىۋاتقان ۋەقەلىكنىڭ ئورنىنى جۈغراپىۋىي جەھەتتىن كەسكىنلىك بىلەن كۆرسىتىپ بېرەلمىسمۇ، ئۇنى بەلگىلىك دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلەيدۇ.
فىنلاندىيە قار – مۇزلىرى بىلەن، يۇنان ۋە بالقان ئارال ۋە دېڭىزلىرى بىلەن، ئۇيغۇر يۇرتى ئوتتۇرا ئاسىيا بولسا بوزقىر، ئورمان، تاغ، دەريا ۋە يايلاقلىرى بىلەن داستاننىڭ جۈغراپىيىلىك مۇھىتىنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇ جۈغراپىيىلىك مۇھىت تۇرغۇن ھالەتتە بولماستىن، بەلكى ھەركەتچان تەبىئەت سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ ۋە ئىنسانلارنىڭ ھاياتىغا ئارىلىشىپ، ئۇلارنىڭ تەقدىرىگە كۈچلۈك تەسىر كۆرسىتىدۇ.
مەسىلەن، «كۆچ – كۆچ داستانى» دا بىر قىيانىڭ تابىغاچلارغا بىرىۋتىلىشىنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ھاياتىدا ئېغىر ۋەيرانچىلىقنىڭ يۈز بېرىشىگە سەۋەپ بولغانلىقى سۆزلىنىدۇ. داستاندا يەنە ھەقىقىي بىر ماكانغا تايانمىغان، خيالىنىڭ مەھسۇلى بولغان جۈغراپىيىلىك مۇھىتنىمۇ ئۇچرىتىمىز.
جۈغراپىيە داستاندا پەقەت بىر خىل ماكان ۋەزىپىسىنلا ئۆتىمەيدۇ. ئۇ يەنە ئاشۇ مۇھىتتا ياشاۋاتقان ئىنسانلارنىڭ تۇيغۇ، تەپەككۇر ۋە خيالىدىكى تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئوتتۇرا دېڭىز جۈغراپىيىسى يۇنانلىقلارغا دېڭىز، دېڭىز بۇزھۇنلىرى ۋە يۇنۇلغان قىيالارنى تەسەۋۋۇر قىلدۇرغان بولسا، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ قۇرغاق ئىقلىمى، يايلاق، چۆللۈك، دالا، تاغلىق گىرەلىشپ كەتكەن تەبىئىي شارائىتى ۋە ھايات غېمى ئۇيغۇرلارغا ھاۋا تۇيغۇنى بېغىشلىغان.
دېمەك، داستاندا ھەر قانداق بىر مىللەتنىڭ مىللەت خاراكتېرىنى ئېلىشىغا ۋە مىللىيلىكىنىڭ شەكىللىنىشىگە تۈرتكە بولىدىغان بىر جۈغراپىيىلىك دائىرە ۋە ئاشۇ مىللەتنىڭ ھاياتىغا كۆچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن ۋە بۇ ئارقىلىق مىللىي سىمۋولغا ئايلانغان بىر مۇنچە ھايۋانلار (ئۇيغۇرلاردا كۆك بۆرە، ئات ۋە بۈركۈت) تىلغا ئېلىنىش بىلەن فولكلور ھاياتى يورۇتىلىدۇ. ئەڭ مۇھىمى بۇ ئارقىلىق ئىنسانىنىڭ پەقەت تەبىئەت ۋە تەبىئەتتىكى باشقا جانلىقلار دۇنياسى بىلەن بىر گەۋدە ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت قانۇنىيەت ئېچىپ بېرىلىدۇ.
داستاننىڭ نىگىزلىك مەزمۇنى تارىختا باغلىنىدۇ. ئۇ زامان ۋە ماكان نوقتىسىدىن تارىخنىڭ پاسىلىدىن ھالقىپ كەتمەيدۇ.
داستان تارىخ بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ھەقىقىي بىر تارىخنىڭ ئۆزى ئەمەس. داستاننىڭ ھەر سەھىپىسى ئىدراك (خىيال) تىن ئايرىلمايدۇ. ھەقىقىي بىر ۋەقە ئىدراك كۆچى بىلەن بايان قىلىنىشقا باشلىغاندا، ئۇنىڭغا ئەپسانە – رىۋايەتلەرمۇ ئارىلىشپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ بىلەن ھەقىقىي ۋەقەنى ئايرىماق قىيىنلىشىدۇ. شۇنداقتىمۇ ئاشۇ ۋەقەنىڭ دەۋرىنى تەخمىنىي قىلىپ بېكىتكىلى بولىدۇ. بۇنىڭدىن بىلىشكە بولىدۇكى، داستان تارىخنىڭ خەلقنىڭ تەسەۋۋۇرى ئارقىلىق يۈكسەك سەنئەت قىممىتىگە ئىگە بىر ئەدەبىي ئەسەر سۈپىتىدە بايان قىلىنىشىدىن ئىبارەتتۇر. نەتىجىدە داستاندىن مىللەتنىڭ تارىختىكى تەپەككۇر ۋە تەسەۋۋۇر كۆچىنىڭ دائىرىسىنى ۋە ئەڭ ئاخىرقى چېكىنى بىلگىلى بولىدۇ.
داستان – بىر قەھرىمانلىق ھېكايىسىدىن ئىبارەت. قەھرىمانلىق داستان ئۇچۇن ۋاز كەچكىلى بولمايدىغان تەم. داستاندا ۋەقەلەر دائىم بىر قەھرىمانىنى چۆرىدەپ رەت – رېتى بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ تىز داۋاملىشىدۇ.
قەھرىمانلىق شەخسىنىڭ مىللەت ۋە ۋەتەننىڭ مەۋجۇتلىقى ۋە شەرىپى ئۇچۇن ھاياتىنى بەدەلسىز تەقدىم قىلىشتىن ئىبارەت بىر خىل بۇيۇك روھ.
قەھرىمانلىق تارىختا نۇرغۇن مىللەتتە ئىنسانلار ئۇچۇن ئىدى'ئال تىپ ھېسابلانغان.
قەھرىمانلارنىڭ ھاياتى مىللىي ئېپتىخارلىق مەنبەسىگە ئايلانغان. ئۇلارنىڭ نامىغا ئاتاپ داستانلار توقۇلغان. بۇ داستانلار توي، يىغلىش، بايرام ۋە دەپنە مۇراسىملىرىدا خەلق سەنئەتكەرلىرى تەرىپىدىن ئېيتىلىپ، بىر تەرەپتىن قەھرىمانلار قۇتلۇقلانغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ياشلارغا تىپ كۆرسىتىش ئۇچۇن تەشۋىق قىلىنغان.
دېمەك، داستان ئەۋلادلارنى تەربىيىلەش ۋە يېتىشتۈرۈشتە مىللىي دەرسلىك بولۇش رولىنى ئويناپتۇ.
ئالىپ ئەرتۇڭادىن تارتىپ تۆمۈر خەلىپە ۋە سىيىت نوچىغا قەدەر تارىخىمىزدا مەيدانغا كەلگەن پۈتكۈل داستانلار ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخ يارىتىش ئىقتىدارىنى ۋە ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەنتىقىسىنىڭ ھەقىقىي ھالىتىنى چۈشىنىشتە بىزنى يېتەرلىك ماتېرىيال بىلەن تەمىنلەيدۇ. مىللىي تارىخ ۋە ئېتنوگرافىيىمىز ھەققىدىكى تەتقىقاتلار چوڭقۇرلاشقانسېرى ئۇيغۇر مىللىي داستانىنىڭ كەڭلىكى ۋە بايلىقى ھەققىدىكى قاراشلىرىمىز تامامەن كۆچىيىدۇ. ياۋروپا مىللەتلىرىنىڭ ئۆزىنىڭ مىللىي داستانلىرىنى تەتقىق قىلىش ئۇچۇن 19- ئەسىردىن بېرى قايسى دەرىجىدە غەيرەت كۆرسەتكەنلىكىنى تەسەۋۋۇر قىلىپ كۆرسەكلا بۇ يولدا قىلىدىغان ئىشلارنىڭ نەقەدەر پايدىلىق ۋە زۆرۈر ئىكەنلىكى مەلۇم بولىدۇ.
بۇ يەردە شۇنىمۇ ئەسكەرتىپ قويۇش كېرەككى، تۈرك – ئۇيغۇر داستانلىرىنىڭ دۇنيا ئەدەبىياتىغا كۆرسەتكەن تەسىرى ناھايىتى كۆچلۈك بولغان ئىدى.
پوتانىن دېگەن بىر رۇس ئالىمى 1899-يىلى ئىلان قىلغان «ئوتتۇرا ئەسىر ياۋروپا داستانلىرىدا شەرق تېمىلىرى» دېگەن چوڭ ھەجىملىك مۇھىم بىر ئەسىرىدە تۈرك (ئۇيغۇر) ۋە موڭغۇل داستانلىرىنى ياۋروپادىكى تۈرلۈك مىللەتلەرنىڭ داستانلىرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ، بۇلارنىڭ غەربى ئاسىيا ۋە ياۋروپا مىللەتلىرىگە، ھەتتا يەھۇدى ۋە خرىستى'ئان مۇقەددەس كىتابلىرىغا تەسىر قىلغانلىقىنى ئىسپاتلاشقا تىرىشقان. ئۇنىڭ قارىشىچە، سلاۋيانلار، فىنلار، گېرمانلار ۋە فرانسۇزلارنىڭ قەدىمكى خەلق ئېپىياتىدىكى داستانىي موتىفلارنىڭ دەسلەپكى بەلگىلىرى تۈركلەر ۋە موڭغۇللارغا ئا'ئىت ئىدى.
ئەرا ياۋروپا مىللەتلىرى ياراتقان داستان ئەدەبىياتىنىڭ دەستلەپكى ئاساسلىرىنى قۇرۇش رۇلى مۇشۇ شەكىلدە ئاتىتلا ھۆنلىرغا باغلىنىدۇ. ھەقىقەتەنمۇ ئاتتىلانىڭ ۋە ھۆنلارنىڭ ياۋروپانىڭ ئوتتۇرا ئەسىردىكى داستان ئەدەبىياتىغا كۆرسەتكەن تەسىرى شۇ قەدەر زور ئىدىكى، گېرمان ئەدەبىياتىنىڭ بەزى تارىخچىلىرى ئۇنىڭ گېرمان

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

داستاندىكى ئەھمىيىتىنى يۇنان داستاندىكى ئاگامېننونغا ئوخشتىدۇ. رۇسلارنىڭ 12- ئەسىرگە ئائ'ئىت «ئىگور يۇرۇشى» (ئىگور داستانى) دا تۈرك تەركىپلىرنىڭ ئەھمىيتى زور بولغىنىدەك، شەرقىي جەنۇبىي ياۋروپا مىللەتلىرىنىڭ يەنى، سىربىلارنىڭ ۋە يۇنانلىقلارنىڭ بۇ خىل ئەسەرلىرىدىمۇ يەنە تۈركلەرنىڭ ناھايىتى كۆچلۈك تەسىرى بولغان ئىدى.(3)

بىلىش كېرەككى، ھەر قانداق بىر ئەسەرنىڭ ئىلھامى مىللىي مەنبەدىن كەلگەندىلا، ئۇ بۇيۇك ۋە گۈزەل بىر ئەسەرگە ئايلىنىدۇ. مانا شۇ مىللىي مەنبەلەرنىڭ ئىچىدە مىللەتنىڭ ھاياتلىق مەنبەسى ۋە تەپەككۇرىدىكى چەكسىزلىكنىڭ بەلگىسى ھېسابلانغان داستان ھەممىنىڭ ئالدىدا تۇرىدۇ.

شۇنى ئەسكەرتىش كېرەككى، ئەگەر پىكىر ۋە سەنئەت جەھەتتە ئادەملەرنىڭ دىققىتى ئۇيغۇر داستانلىرىغا قارىتىلسا، ئەدەبىيات ۋە سەنئەتىمىزنىڭ ئۆلى مۇشۇ مىللىي مەدەنىيەت تاشلىرى بىلەن قۇرۇلسا، شۇبھىسىزكى، بۈگۈنكى دۇنيادا مىللىي ئوبرازىمىز ۋە ئىنسانىي ئېتىبارىمىزمۇ يۇكسىلەتتى. مىللەتنىڭ سەر خىل كىشىلىرى مۇشۇ بۇيۇك ۋە نۇرلۇق ھەقىقەتنى كۆرۈپ يەتەلمىسە، ئۇلار بايلىق ئىچىدە يوقسۇلىقنىڭ دەردىنى تارتىۋاتقان بىر بىچارىدەك غەپلەتتە ياشايدۇ.

داستان قارىماقتا ئادەبىياتنىڭ بىر تۈرى سۈپىتىدە كۆرۈلسىمۇ، ئۇنىڭغا ناھايىتى بۇيۇك مەنالار يوشۇرۇنغان. يۇقىردا دېيىلگىنىدەك، مىللەتنىڭ ھاياتلىق پەلسەپىسى ھېسابلانغان مانا شۇ داستانلاردا مىللەتنىڭ روھىي دۇنياسى ۋە ھەقىقىي خاراكتېرى ساقلانغان. بۇ روھنى تونۇپ يېتىش ۋە ئۇنى ئەۋلادلارغا بىلدۈرۈش نەتىجىسىدە تارىخ بىلەن كەلگۈسى ئوتتۇرىسىدا ھېسسىيات ۋە پىكىر جەھەتتىن مىللىي ئاڭ كۆزۈرۈكىنى قۇرۇپ چىققىلى بولىدۇ.

داستانلار قەھرىمانلار، جەڭگىۋار كىشىلەرنى تېپ قىلىش ۋە ئىدىئ'ال چۈشەنچە بىلەن يۇغۇرۇلۇشتەك ئالاھىدىلىكى بىلەن مىللەتنىڭ مىللىي بىرلىكنىڭ كۈچەيىشىدە، مىللىي گۈللىنىشنىڭ مەيدانغا كېلىشىدە، ھۆرلۈك ۋە ئەركىنلىكنى قوغدىشىدا، قايتىدىن بۇيۇك بىر مىللەت سالاھىيتىنى يارىتىش يولىدىكى تىرىشچانلىقلىرىدا، شۇنىڭدەك يەتەكچى ۋە داھىي شەخسلەرنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىدا تۇرتكۈلۈك كۈچ بولۇشتەك زور ۋەزىپىنى ئورۇندايدۇ.

بىز رونياق تاپقان ۋە مىللىي ئاڭ شۇ'ئارىغا ئىگە مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت سىياسىتىگە نەزەر تاشلايدىغان بولساق، بۇ خىل ھەقىقەتنى ئاسانلا كۆرەلەيمىز.

مىسال قىلىدىغان بولساق، گېرمانلارنىڭ «نىبۇلۇڭ داستانى» نى، شۇنىڭدەك ئۆز تارىخىدىكى داستان قەھرىمانلىرىنى قايتىدىن تۇنۇشى تارىختا بىر قانچە قېتىم گۈمران بولغان گېرمانلارنى قايتىدىن تىرىلىشكە، يېڭىۋاشتىن زور كۈچ بىلەن جانلىنىپ، بۇيۇك بىر مىللەتنى ۋە بۇيۇك بىر مەدەنىيەتنى يارىتىشىدا ھەممىدىن كۈچلۈك رول ئوينىغان.

بۇنىڭ يەنە بىر مىسالى – ئىران. پارىسلار ئۆزۈن مەزگىل ئەرەپلەرنىڭ ۋە تۈركلەردىن غەزنەۋىيلەر ۋە سەلجۇقلارنىڭ ھاكىمىيىتى ئاستىدا قالغان بولسىمۇ، مىللىي مەدەنىيىتىنى مۇھاپىزەت قىلىپ كەلدى. 15- ئەسىردىن كېيىنمۇ ئوسمان ئىمپېرىيىسىنىڭ ئارمىيىسى ئالدىدا مۇستەقىللىقنى قوغدىيالدى. پارىسلارنىڭ بۇ مۇۋەپپەقىيىتىنىڭ كۈچى دەل «شاھنامە» دىن كەلگەن.

بۇ ھەقتە فىردەۋسى مۇنداق دەپ يازغان:

«ئوتتۇز يىل كۆپ زەھمەت چەكتىم،

پارسچىدا ئەجەمنى تىرىلدۈردۈم» (4)

فىردەۋسى ساسانىيلارنى ئاغدۇرۇپ ئىرانىنى ئىشغال قىلغان ئەرەپ ئىسلام ئارمىيىسىگە ئۆچمەنلىك ۋە غەزەپ بىلەن نەزەر تاشلاپ، ئۆزلىرىنى مۇشۇ ئاقىبەتكە دۇچار قىلغان تەقدىر قەلىمگە لەنەت ئوقىغان. ئۇ ۋەقەلەرگە ئىسلام ۋە بۇتپەرەسلىك نوقتىسىدىن ئەمەس، بەلكى ئەرەپ ۋە پارىس نوقتىسىدىن قارىغان. يەنى ئۇنىڭ ئەندىشىسى دىنىي ئەمەس، بەلكى ئىرقىي مەسىلە ئىدى. شۇڭا، ئۇ بۇ داستانى ئارقىلىق يىلتىزى تارىخنىڭ قاراڭغۇ چاغلىرىغا ۋە زەردۇشت دىنىنىڭ چۈشەنچىلىرىگە تاقىلىدىغان پارىس مىللىي ئېڭىنى كۆچەيتىپ ئۇنى ئەبەدىيلەشتۈرگەن. پارىسلار بۇ مىللىي ئاڭنى شى'ئە ماركىلىق كىيىم كىيدۈرۈپ ئۇنى ئۆزىنىڭ تارىخىي ۋە مىللىي دۇشمەنلىرىگە قارشى ئەڭ كۈچلۈك قۇرال قىلىپ كەلمەكتە. ئىراندا مەۋجۇت بولغان سىياسىي، دىنىي ۋە ئىدى'ئولوگىيىلىك چۈشەنچە قانداقتۇ شى'ئە مەزھىپى مەسىلىسى ئەمەس، بەلكى فىردەۋسىنىڭ قولىدا مۇكەممەللەشكەن ۋە شى'ئە مەزھىپى نامىدا ئاتالغان پارىس مىللەتچىلىكىدۇر. ئۇنىڭ رەقىبى قانداقتۇ خرىستى'ئانلار ۋە خرىستى'ئان دۆلەتلىرى ئەمەس، ئەكسىچە بارلىق سۈننى مۇسۇلمانلاردۇر. بۇ سۈننى مۇسۇلمانلار دەل پارىسلارنىڭ تارىخى ۋە مىللىي دۇشمەنلىرى بولغان تۈركلەر بىلەن ئەرەپلەردۇر.

قىسقىسى، فىردەۋسىنىڭ ئەڭ زور تۆھپىسى پارىسلارنى ئەرەپ ئىسلام دولقۇنى ئالدىدا ئىرىپ يوقىلىپ كېتىشتىن ساقلاپ قالغانلىقىدۇر. ئەگەر «شاھنامە» داستانى بولمىغان بولسا شىمال ئافرىقا مىللەتلىرىنىڭ بېشىغا كەلگەن تەقدىر پارىسلارنىڭمۇ بېشىغا كېلەتتى. ئۇلار مۇسۇلمان بولۇش بىلەن بىللە يەنە مىللەتلىكىنى يوقىتىپ ئەرەپلىشەتتى.

مىسىر بۇنىڭ ئەڭ ياخشى مىسالىدۇر. مىسرمۇ ئىرانغا ئوخشاش، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ ئۇزۇنراق تارىختا ۋە كۆچلۈك مەدەنىيەت ئاساسىغا ئىگە بولسىمۇ، فىردەۋسىدەك بىر كىشىنى يېتىشتۈرۈپ چىقالمىغانلىقى ئۈچۈن ئىسلام ھاكىمىيىتىگە كىرىشى بىلەنلا ئەرەپلىشىشتىن قۇتۇلالمىدى.

دېمەك، مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ يېڭى ئەۋلادقا يەتكۈزۈلمىگەن قەدىمىي ۋە كۆچلۈك مىللىي مەدەنىيەتنىڭ زادىلا قىممىتى ۋە قۇدرىتى بولمايدۇ. مىللىي ئاڭنىڭ تەشكىل تېپىشى پەقەت مىللىي مەدەنىيەتنىڭ جانلىق قوغدىلىشى بىلەن رۇياپقا چىقىدۇ.

ئۆز ئالدىغا بىر قەھرىمانلىق ۋە پەزىلەت ئابىدىسى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىققان ئۇيغۇر داستانلىرى بىز ئېھتىياج بولۇاتقان مەنۋىي كۆچنى ھەسسىلەپ بەرگىدەك دەرىجىدە مۇكەممەللىككە ئىگە. دىققەت بىلەن قارايدىغان بولساق، شۇنى ئېنىق كۆرىمىزكى، داستانلىرىمىز مىللىي ۋە تەبى'ئىي ئامىللار – تەركىپلەر جەھەتتىن باشقا مىللەتلەرنىڭ داستانلىرىدىن ناھايىتىمۇ ئۈستۈن تۇرىدۇ. يامانلىق ۋە رەزىللىكتىن خالىي ھالدا، قەھرىمانلىق، ئەخلاق – پەزىلەت، ۋەتەن ۋە مىللەتكە ساداقەت بىلەن كۈچ بىرىش پىكرىگە تايانغان داستانلىرىمىز ئۇيغۇر تارىخىنىڭ ھەقىقىتىنى يۇغۇرۇپ چىققان بۇيۇك قىممەتلەر بىلەن تولغان.

بۇ قىممەتلەرنى ھەقىقىي مەنىسى بىلەن تونۇش ۋە يورۇقلۇقتا چىقىرىش بىز ئۈچۈن مۇقەددەس بىر بۇرچ. ئۇيغۇرلارنىڭ پىكرىي ۋە سەنئەت ھاياتى پەقەت مۇشۇ ئۇسۇل ئارقىلىقلا بىز ئىنتىلىۋاتقان سەۋىيىگە ئۆلىشالايدۇ.

دېمەك، داستان مىللەتنىڭ تەپەككۇر ھاياتىنىڭ جانلىنىشى ۋە مىللىي ئىرادىسىنىڭ شەكىللىنىشى ئۈچۈن ھەقىقىي بىر مەنبە ھېسابلىنىدۇ.

تارىختا نۇرغۇن شا'ئىرلار، يازغۇچىلار، ھەيكەلتاراشلار، مۇزىكانتلار ۋە مىمارلار تەپەككۇر ۋە ئىجادىيىتىنىڭ تۈنجى ۋە ئاساسىي ماتېرىيالىنى مىقلەر ۋە داستانلاردىن ئالغان. غەرپنىڭ مەدەنىيەت تارىخى بۇنىڭغا تىپىك بىر مىسال بولىدۇ.

غەرپنىڭ پىكىر ۋە سەنئەت تارىخىدىكى سىمۋوللۇق ئەسەرلەرگە ئايلانغان مەشھۇر شې'ئىر، رومان، دراما، تراگىدىيە، ئوپېرا، بالېت، رەسىم، ھەيكەل ۋە قۇرۇلۇشلارنىڭ ئىجادىيەت ئىلھامى دەل داستانلاردىن كەلگەن.

ئادەبىياتنىڭ كۆچى ئارقىلىق قوزغىلىدىغان مىللىي ئويغىنىشىمۇ ئەسلىدە داستاننىڭ قۇدرىتىنى تونۇش ۋە ئۇنى قېزىشتىن باشلىنىدۇ.

يەكۈن شۇكى، داستان – بىر مىللەتنىڭ ۋىجدان ۋە غۇرۇرىدىن بشارەت بىرىدۇ. مىللەتنىڭ تۇيغۇ ۋە تەپەككۇر قۇرۇلمىسىنى كۆرسىتىپ بىرىدۇ، مىللەتنىڭ مەۋجۇتلىقى ئۈچۈن روھ ۋە كۈچ بىرىدۇ.

دېمەك، داستان – بىر مىللىي بايلىق.

★★★★★★★★★★★★★

ئىزاھات:

****

(1) «قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخى داستانى ‹ئوغۇزنامە›»، ئۇيغۇرچە، 46-بەت. 1980-يىلى، بېيجىڭ.

(2) «قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخى داستانى ‹ئوغۇزنامە›»، ئۇيغۇرچە،41 -، 44-، 48- بەتلەر، 1980-يىلى، بېيجىڭ.

(3) م. فۇ'ئاد كۆپرۈلۈ: «تۈرك ئەدەبىياتى تارىخى»، تۈركچە،88-،89- بەتلەر، 2004-يىلى، ئەنقەرە.

(4) ئىسلامىيەتتىن بۇرۇنقى تۈرك ئەدەبىياتى»، تۈركچە، 65-بەت، 1986-يىلى، ئىستانبۇل

مەنبە: ۋەتىنىم مۇنبىرى

ئەسكەرتىش: ئۇيغۇر ئاكادېمىيىسى تور بېتىدىكى يازمىلار ئاپتورنىڭ ئۇزۇنىڭ كۆز-قارىشىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. تور بېتىمىزدىكى يازمىلارنى مەنبەسىنى ئەسكەرتكەن ھالدا كۆچۈرۈپ كەتكە تارقىتىشقا بولىدۇ.

دوستانە ئۇلانمىلار – 2

- ئالتۇن ئوق توری
- ۋەتەنسىز مۇنبىرى
- ئەلكۇن توری
- ئەۋلات توری
- ئۇيغۇر كىتاب توری
- ئانا تىل تېلېۋىزىيەسى

دوستانە ئۇلانمىلار – 1

- ئامېرىكا ئۇيغۇر ئاكادېمىيسى
- ياۋروپا ئۇيغۇر ئاكادېمىيسى
- ئاۋسترالىيە ئۇيغۇر ئاكادېمىيسى
- دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى
- RFA ئۇيغۇرچە
- ئۇيغۇر رادىئو تېلېۋىزىيەسى

ئاكادېمىيەنىڭ بۇرچى ۋە نىشانى

ئۇيغۇر ئاكادېمىيسى - ئۇيغۇر زىيالىلارنىڭ ئۆز ئارا ھەمكارلىقىنى ئەملگە ئاشۇرۇشغا تۆرتكە بولۇپ، ئۇيغۇر مىللىي روھىنى ئويغۇتۇش ۋە مىللىي كىملىكىنى قوغداش بىلەن بىرلىكتە، تۇتادىغۇ بىلىگ ئېنىستىتوتى قۇرۇش ئۇنى ئۇيغۇرلار تەرىپىدىن قۇرۇلغان بىر ئۇنىۋېرسىتېتقا ئايلاندۇرۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي مەۋجۇتلۇقىنى قوغداش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن ھەر ساھەدە مىللەتكە يارامليق ياشلارنى يېتىشتۈرۈش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان بىر ئىلمىي ئورگاندۇر.

ئۇيغۇر ئاكادېمىيسى

- ئاكادېمىيە ھەققىدە
- ئاكادېمىيە ئەزالىقى
- تور كۇتۇپخانىسى
- تەۋپىق ئوتۇش مۇكاپاتى
- ئىئانە
- ئالاقە

© ئاكادېمىيە ئورگان توری